

ԳԼԽԱՎՈՐ ՀՈՇՎԱԾՆԵՐ ԵՎ ՓԱՍՏԵՐ ԵՎ ՏԵՍԱԿԱՐԱՄ ՍԵՍԻՆԱՐՆԵՐ ԱՍՍՎԳՐԵՐ ՀՐԱՏԱՐԱՎԿՈՒՄՆԵՐ ՍԵՐ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՍԱՍԻՆ ՀԱՄԴԱՊՈՒՄՆԵՐ

17.06.2009

ԳՈԹՎԿԱՆ, ԹԵ ՀԱՅ-ԳՈԹՎԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՃ

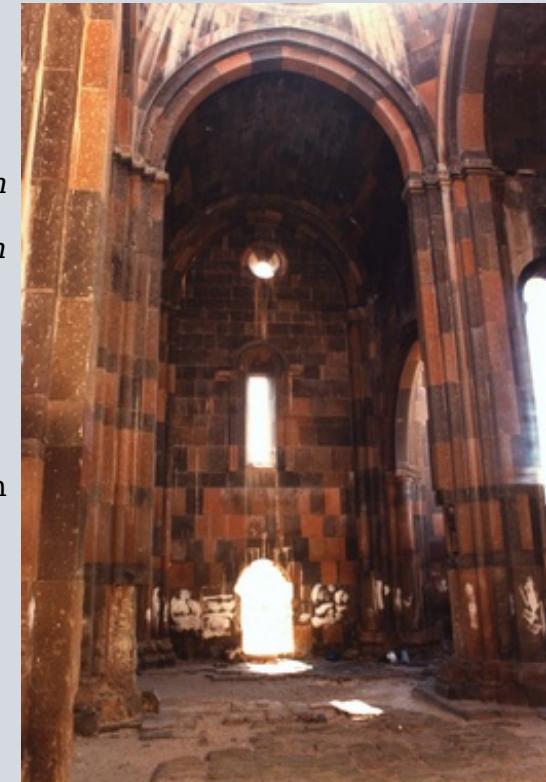
Որքան Էլ իսուվի ու գրվի ժամանակակից աշխարհի գյորալացման մասին, միևնույն է, ժամանակի ընթացքում համաշխարհային քաղաքակրթական արժեքներ դարձող երևոյթները ծնվում են ազգային հենք ունեցող լրկալ քաղաքակրթություններից: Հայ ժողովուրդը այն ժողովուրդներից է, ում ստեղծած արժեքների որոշ մասը է և հավակնում է դասվել համաշխարհային քաղաքակրթական արժեքների ցանկում: Դրանց թվում իր հաստատուն տեղն ունի հայկական ճարտարապետությունը, որն իրավամբ տեղ է գրավում դասական ճարտարապետությունների շարքում: Դրա դրսևորումներից մեկն Էլ այն է, որ հայ իրականության մեջ ստեղծված ճարտարապետական որոշ ոճերը ոչ միայն խիստ որոշակի ազդեցությունն են գործել հետազայում ձևավորված և համաշխարհային տարածում ձեռք բերած ոճերի և ուղղությունների վրա, այլև «արտահանվել» են և դարձել են այդպիսիք:

Հայ ճարտարապետության պատմության մասնագետ Տիրան Մարությանի (1911-2007) ներկայացվող հոդվածում առաջ է քաշվում ընդամենը իրերն իրենց անունով կոչելու ինդիքը:

Հայ ճարտարապետությունն իր երկրորդ վերածննդի տարիներն նոր, մեծամեծ նվաճումների հասավ: 10-րդ դարի ընթացքում ստեղծվեցին մեկը մյուսին գերազանցող ճարտարապետական կոթողներ, այդ թվում Անիի Մայր տաճարը, Առաքելոցը, Գագկաշենը, Արուհամբենցը, 11-րդ դարի սկզբում՝ Մարմաշենի համալիրը և այլ հրաշալի կառույցներ:

Այդ շինությունների արտաքին և ներքին ձևավորումներում տեղ էին գտնում ժամանակի ճաշակին ու ըմբռնումներին համապատասխան նոր ձևեր, որոնց գործադրմամբ շինությունները ստանում էին ներքին լուսավոր, ընդարձակ տարածություններ, թեթև ու վերասլաց, լույս ու ստվերի խաղերով, քանդակագործություններով ու որմնանկարներով հարստացած կերպարային արտահայտություններ:

966 թ. կառուցված Սանահին վանքի Ամենափրկիչ եկեղեցու արտաքին պատերը ձևավորված են դեկորատիվ, ձգված համաշխափությունների այունակամարաշարերով: Կարճ ժամանակ անց, այդ նույնը՝ ավելի մեծ կատարելությամբ, կիրառվում է Անիի Մայր տաճարի և մյուս շինությունների պատերի մշակումներում, այնուհետև տարածվում ողջ Հայաստանում և Վրաստանում: Այդ յուրքնտիր մոտիվը 150-200 տարի ուշացումով հասնում է Արևմտյան Եվրոպայի այնպիսի զարգացած երկրներ, ինչպիսին Իտալիան էր ու Ֆրանսիան, Գերմանիան ու Անգլիան:

XIX դարի երկրորդ կեսի և XX դարի առաջին կեսի ճարտարապետություններից ու հետագոտողներից ոմանք այն կարծիքին էին, որ այդ մոտիվներով բնորոշվող ճարտարապետական ոճը Արևելք, այսինքն՝ Հայաստան է անցել Եվրոպայից, և որ այդ ոճով կառուցված շինությունները պատկանում են ոչ թե X դարին, այլ XIII և հաջորդ դարերին, քանի որ դրանց նախօրինակները Եվրոպայում XII-XIII դարերից վաղ չկային:

Ժամանակի նշանավոր գիտնականներ Շնազեն, Միլեն, Տերսիեն (Վերջինս՝ միայն սկզբնական շրջանում), Կոնդակովը չեն վստահում մեր հուշարձանների շինարարական վիմագիր արձանագրություններում պահպանված տեղեկություններին, ասում էին, թե դրանք, այդ արձանագրությունները, ավելի հին ու պարզունակ ճարտարապետությամբ շինություններից տեղափոխված են XIII դարի շրենորեն կառուցված պատերի վրա կամ պարզապես կրկնօրինակվել են: Առաջին և հզոր ձայնը, որ բարձացրեց այդ թյուր կարծիքների դեմ, ավստրիացի մեծ գիտնական, արվեստաբան-հետազոտող Յոզեֆ Ստրիգովսկին էր, որը դեռևս 1918 թ. իրատարակեց «Հայերի ճարտարապետությունը և Եվրոպան» երկհատոր աշխատությունը, աշխարհով մեկ ազդարարելով, որ այդ արվեստը, այդ ճարտարապետությունը ոչ թե Եվրոպայից է անցել Հայաստան, այլ ճիշտ հակառակ՝ Հայաստանից է անցել Եվրոպա:

Արևմտյան Եվրոպայի մեծ տերությունները՝ Ֆրանսիան, Գերմանիան, Անգլիան, Իտալիան, «մահմեդականներից քրիստոնեական սրբավայրերը ազատագրելով» առաքելությամբ, 1098 թ. շարժման մեջ դնելով հարյուր-հազարավոր թվակազմ ունեցող զինվորական ուժեր, արշավեցին Արևելք: «Խաչակրաց» անվանվող այդ արշավանքով մահմեդականներից ետ գրավված տարածքներում նրանք ստեղծեցին իրենց արևելյան պետությունները:

1098-1272 թթ. ընթացքում ծնունդ առան Եղեսիայի կոմսությունն ու Անտիոքի դքսությունը, Երուսաղեմի թագավորությունն ու Տրիպոլիի կոմսությունը: Գրավելով Կիպրոսը՝ խաչակիրները ստեղծեցին ֆրանսիական Լուսինյանների տոհմական իշխանությունը:

Խաչակիրները լավ հարաբերությունների մեջ էին հայկական Կիլիկիայի հետ: Նրանք 1097 թ. հայերի օգնությամբ ետ գրավեցին Տարսոնը, Աղանան, Սամեստիան: Կիլիկիայի Լևոն Բ իշխանը բարեկամություն հաստատեց Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսի հետ, ամրապնդելով իր քաղաքական դիրքերը, պատրաստակամություն հայտնեց օգնել խաչակիրներին, իսկ գերմանական կայսրը՝ թագ շնորհել նրան, ճանաչելով Կիլիկիայի թագավոր:

Արևելքի մահմեդական տերությունների ճնշման տակ և ներքին հակասություններով պայմանավորված, մոտ 200 տարի գոյություն ունենալուց հետո այդ պետական կազմավորումները կործանվեցին:

Խաչակիրները Կիլիկիայում գտնվելու երկու դարերի ընթացքում լավ ծանոթացան Արևելյան, յուրացրին տեղի մշակույթն ու արվեստը, և երբ վերաբերան իրենց երրեմսի հայրենիքը, հետանք տարան այն ամենը, ինչ յուրացրել էին: Ավելին, իրենց հետ տարան նաև բնիկ քրիստոնյա ժողովրդի այն մասը, որը մահմեդականների շրջապատում այլևս չէր կարող գոյատևել:

Մշտական տարագրության մեկնողների մեջ կային գլխավորապես արիեստավոր-վարպետություն, ստեղծագործող արվեստագետներ, հմուտ կառուցողներ և ճարտարապետներ: Ահա այդ ճակատագիրն ունեցող հայերն էլ Հայաստանից Եվրոպա տարան մեր միջնադարի արվեստն ու ճարտարապետությունը, դրանցում մարմնավորած հայրենի ճաշակն ու ավանդույթով ամրացած ստեղծագործական քանթարք:

Ճարտարապետությունը Եվրոպա տարավ մեզանում շրայլորեն աճած շինությունների գանագան տիպեր, նրանց ներքին ու արտաքին, կոնստրուկտիվ, նաև դեկորատիվ նշանակության տարրեր, ձևեր ու միջոցներ: Այս հիման վրա էր, որ Արևմտյան Եվրոպայում սկսեցին կառուցվել գործական (և ոռմանական) անվանված ճարտարապետական կոթողներ: Դրանք, ըստ եղթյան, ոչ այլ ինչ էին, եթե ոչ հայկական ճարտարապետության սկզբունքներով ստեղծվող կառույցներ: Ահա այդ ոճը մեծ արագությամբ տարածվեց, աճեց, բարգավաճեց, գարգացման շրջաներ ապրեց ու աշխարհին ներկայացավ իրեւ ինքնուրույն, բարձր կարգի նորաստեղծ արվեստ: Որքան էլ այն գարգացավ, բայց բուն հիմքը մնաց Հայաստանից ներմուծված:

Ահավասիկ՝ գործական շինությունը, որ մի միասնական կատարյալ համակարգ է, նրանում գործադրված մասերն ու տարրերը հայկականից չեն տարրերվում, նույնական են կամ որոշակի վերամշակումով: Գերմանացի նշանավոր գիտնական Ծնազեն Անիի Մայր տաճարի իր նկարագրությամբ հաստատում է վերոհիշյալ փաստը: Յոզեֆ Ստրիգովսկու հայտնի «Հայերի ճարտարապետությունը և Եվրոպան» գրքի ուսուերեն թարգմանության (մերենագիր) 452 և 453 էջերում կարդում ենք. «Ծնազեն նախ նկարագրում է շինությունը և համարում, որ այն

ավելի, քան Քութախսի տաճարը, հիշեցնում է Արևմուտքի քրիստոնեական եկեղեցիները, ինչպես դրսից, այնպես էլ ներսից, հատկապես արևմտյան պատի առանձնահատկություններով, որտեղ բացակայում են (եռանկյունի - S.U.) խորշերը, որտեղ ցածր դռները ձևավորված են աստիճանաբար դեպի ներս շարված երեքական գույզ կիսապուների շարքերով, որոնք վերևից միացած են կամարով»... Այդ տաճարի «ներքնատեսքը (որ կառուցված է գորական ճարտարապետությամբ - S.U.) կարելի է ընդունել որպես իտալական եկեղեցի, բացառությամբ իր ժամանակի որոշ տարրերի»: Այս չպետք է զարմանք հարուցի, քանի որ ի սկզբանե առաջացել է Հայաստանում, ապա աճել ու զարգացել Արևմտյան Եվրոպայում: Հայ ճարտարապետության IX-XI դարերի վերածննդի որոշակի նվազումները XIII-XIV դարերի Եվրոպայում նոր վերածնունդ ունեցան, արդեն նոր պայմաններում, նոր հնարավորություններով՝ ձեռք բերելով նոր որակ, նոր մակարդակ:

Այս մասին դեռևս 1936 թ. շատ որոշակի գրել է լիտվացի հայտնի արվեստաբան Յուրգիս Բալթրուշայտիսը (1903-1988): Նա բառացիորեն գրել է. «Բայց գործական կառուցվածքի առաջացման ուժերի ամբողջության մեջ Հայաստանի արվեստն ունեցավ իր վճռական դերը»:

Այսպիսով, հունական և հոռոմեական դասական ճարտարապետության զանգվածեղ, Էնտազիստվ այուների համակարգի տիրապետող շրջապատում, հանկարծ Եվրոպայով մեկ եկեղեցիները սկսեցին կառուցվել նոր ոճով, ճակատները ձևավորվեցին բարակ, վերձիգ այունակամարաշարով, ըստ որում, ինչպես Հայաստանում, այնտեղ ևս, կենտ, գույզ, երեքական այուներով և ուղղակի այունախրձերով, հատկապես սյուների անկյունային մասերում:

Փաստը մնում է փաստ, որ հայ ճարտարապետությունը լոկ նախապատրաստություն չեղ գործականի ու ոռմանականի համար, այլ նրա համակարգի մի զգալի, օրգանական մասը, որ առ այսօր պահպանում է իր ստեղծած ճարտարապետական ձևերի առկայությունը ժամանակի բոլոր կառույցներում:

Իր վերոհիշյալ «Հայերի ճարտարապետությունը և Եվրոպան» գերմաներեն աշխատության մեջ Ստրժիգովսկին պարզորոշ գրում է. «Արևմուտքի տեսակետից, Անիի Մայր տաճարը հանդիսանում է հայ ճարտարապետության ստեղծած ամենաարժեքավորը»: Ստրժիգովսկին նաև գրում է. «Հետևաբար, մեզ մնում է միայն խոստովանել (ընդունել) այդ արձանագրության (նկատի ունի Մայր տաճարի շինարարական արձանագրությունը - S.U.) բնագիր (հսկական) լինելը, միաժամանակ որպես փաստ ընդունելը, որ հայերը մոտավորապես 150 տարի վաղ են կառուցել գործական ձևով, քան այդ տեղի է ունեցել Արևմուտքում» (գիրք I, Էջ 159-164):

Կարևոր նշանակություն տալով մեծ գիտնականի կողմից անժիստելի փաստի արձանագրմանը, լինելով ոչ եվրոպացի, այլ հայ ճարտարապետ և հետազոտող, ինձ իրավասու եմ համարում Ստրժիգովսկու այդ կարևոր սահմանումը վերաշարադրել՝ իրերը կոչելով իրենց իսկական անունով, այսպես՝ «Եվրոպացիները մոտավորապես 150-200 տարով ուշ են սկսել կառուցել հայ ճարտարապետությամբ»: Հակառակ դեպքում պատկերը ստացվում է ոչ ճգրիտ՝ որ իբր, անկախ բոլորից, գոյություն է ունեցել գործական ոճը, հայերը նրա ձևով մոտ 150 տարի վաղ են սկսել կառուցել, քան եվրոպացիները, մինչ իրականում այնպես է եղել, ինչպես բերվում է մեր շարադրանքում:

Գառնիի հեթանոսական տաճարի գործին լավ տեղյակ Լիկոնյայս Բունիաթյանը համարում է կառուցված հունա-հոռոմեական ոճով: Հայտնի է, որ հունական ճարտարապետությունն առանձին է, ինքնուրույն: Ինքնուրույն է նաև հոռոմեական ճարտարապետությունը: Ու թեպետ նրանց սյուների համակարգերը միմյանց նման են, բայց ունեն տարբեր համաշափություններ: Նկատի ունենալով, որ Գառնիի հունական ոճով կառուցված տաճարը դրված է բարձր պատվանդամի վրա, ինչպես հոռոմեացիներն իին անում, գիտնականն արդարացիորեն այն անվանում է հունահոռոմեական: Գործական ճարտարապետական կառույցներում դեկորատիվ սյունակամարաշարերում սյուները հայկական ծագում ունեն, նաև կամարների որոշ մասը, մյուսները բարդ հյուսվածքի են: Ելնելով վերոհիշյալից՝ մենք հնարավոր ենք համարում անվան միավորում՝ հայ-գործական. սա է ճգրիտ անվանումը:

Այսօրվա եվրոպացիները կիհամաձայնվեն, թե չեն համաձայնի անվան այս ձևին, իրենց գործն է, բայց մենք պարզապես իրավունք չունենք այլ կերպ վարվելու: Անցած դարերում մեր կողմից այդ չի արվել: Իսկ եվրոպացիները, դեռ մինչև մեր դարը, կարծել են, թե իրենք են ստեղծել, իսկ հայերը վերցրել են:

Այս հարցը շատ է հետաքրքրել մեր մեծերին: Ճարտարապետ Միքայել Մազմանյանը, որ Եղիշե Զարենցի մտերիմներից էր, մի գրույցի ժամանակ տեղյակ է դարձրել բանաստեղծին, թե X դարի հայ ճարտարապետությունը ինչ մեծ դեր է ունեցել Արևմտյան Եվրոպայի գործական և ոռմանական ճարտարապետությունների առաջացման գործում: Ահա այդ հարցն էլ մեծ հետք է թողել բանաստեղծի նուրբ հոգում, և նա չի կարողացել լուսաբանական տաճարը կառույցներում մեր հանճարեղ վարպետներին» բանաստեղծության X տողը հյուսել է այսպես. «Մեր երկրից մինչև Արևմուտք՝ սնելով գործականն անմար...»:

Միքայել Մազմանյանն ու Եղիշե Զարենցը համեստորեն նշել են, որ հայերը սուսկ սնել են «գործականն անմար...»: Մինչդեռ ոչ թե «սնել», այլ նախ «ծնել» և հետո եվրոպացիների հետ հավասար մասնակցություն են ունեցել ամբողջականի ստեղծմանը՝ այն կերպով, որի առաջին կամ երրորդ նրանց 150-200 տարով: Սա կատակ չէ, ճիշտ է ասվում՝ «Ի սկզբանե եր բանք». որևէ անուն կնքելիս, նկատի է առնվում նաև ստեղծման ժամանակը և առաջնահերթությունը:

Նրանք, ովքեր կփորձեն զարմանալ, թող նկատի ունենան, որ մենք ենք զարմանում, թե այս ինչքան համեստ ու համբերող են եղել հայերը, որ այսքան ուշ են հանդես գալիս պաշտպանելու իրենց ճշմարտությունը:

**ՏԻՐԱՆ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ
Ճարտարապետության դոկտոր
«Գարուն» ամսագիր, 1997, թիվ 7, էջ 54-56**

դեակի ետ

Գործընկերներ

Գլխավոր · Սեր մասին · Contact

© "Եռավանք" հիմնադրամ

Участник
Rambler's
TOP 100

9831
482
2

Visitors

169,538	5,611
82,511	5,414
31,180	5,311
11,775	4,700
7,975	4,657

FLAG counter